

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA FONOLOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20823702>

University of Business and Science

Raxmonberdiyeva Dilshoda O‘ktamali qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarining fonologik tizimlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida har ikki tilning asosiy fonologik birliklari — fonemalar, ularning variantlari (allofonlar), bo‘g‘in tuzilishi, urg‘u va intonatsiya xususiyatlari qiyosiy o‘rganilgan. Ikki xil oilaga mansub (german va turkiy) tillardagi fonologik o‘xshashliklar va tub farqlar aniqlanib, o‘zbek tilli auditoriyaga ingliz tili talaffuzini o‘rgatishda yuzaga keladigan tipik interferensiya (ona tili ta’siri) holatlari yoritilgan. Maqola yakunida tillarni qiyosiy tadqiq etishning nazariy ahamiyati hamda lingvodidaktik (til o‘qitish) amaliyotidagi o‘rni haqida xulosalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *fonologiya, fonema, allofon, qiyosiy-tipologik tahlil, bo‘g‘in strukturasi, urg‘u, fonologik interferensiya, kontrastiv lingvistika, ingliz tili, o‘zbek tili.*

Abstract: *This article provides a comparative-typological analysis of the phonological systems of the English and Uzbek languages. The study contrasts the core phonological units of both languages, including phonemes, their variants (allophones), syllable structures, stress patterns, and intonational features. By examining these two genetically distinct languages (Germanic and Turkic), the paper identifies fundamental phonological similarities and differences. Furthermore, it highlights the typical phenomena of phonological interference that Uzbek native speakers encounter when acquiring English pronunciation. The article concludes with insights into the theoretical significance of contrastive phonological studies and their practical applications in language teaching methodologies (linguodidactics).*

Keywords: *phonology, phoneme, allophone, comparative-typological analysis, syllable structure, stress, phonological interference, contrastive linguistics, English, Uzbek.*

KIRISH

Globalizatsiya va tillararo muloqotning jadallashuvi zamonaviy tilshunoslik oldiga tillarni qiyosiy-tipologik jihatdan tadqiq etish vazifasini qo‘ymoqda. Har qanday til tizimining

asosi va uning moddiy qobig‘i fonetik-fonologik sath hisoblanadi. Turli tizimli tillar, xususan, german tillari oilasiga mansub ingliz tili va turkiy tillar oilasiga kiruvchi o‘zbek tili fonologik tizimlarini qiyosiy o‘rganish nafaqat nazariy

tilshunoslik, balki begona tillarni o'qitish metodikasi (lingvodidaktika) uchun ham g'oyatda muhimdir. Chunki nutqiy faoliyatda yuzaga keladigan ko'plab anglashilmovchiliklar va talaffuzdagi xatolar aynan ikki til fonologik birliklari o'rtasidagi mutanosiblik va nomutanosibliklardan kelib chiqadi.

Fonologik birliklarni qiyosiy o'rganish an'anasi jahon tilshunosligida Trubetskoy (1939) va Yakobson (1971) kabi struktur fonologiya asoschilarining ishlariga borib taqaladi. Kontrastiv (qiyosiy) tilshunoslik doirasida fonologik interferensiya, ya'ni ona tilining ikkinchi til talaffuziga salbiy ta'siri Lado (1957) tomonidan tizimli ravishda tadqiq etilgan. O'zbek tilshunosligida esa tillarni chog'ishtirma tadqiq etish, xususan, o'zbek va rus tillari fonetikasi muammolari Reshetov (1961) hamda keyinchalik o'zbek va ingliz tillari qiyosiy grammatikasi Abduazizov (2010) kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Shunga qaramay, zamonaviy ingliz tili qatlamlaridagi yangi fonetik o'zgarishlar (muntazam ravishda transformatsiyaga uchrayotgan vokalizm tizimi) va o'zbek tili fonologiyasining bugungi taraqqiyoti ushbu mavzuni yangicha yondashuvlar asosida qayta tahlil qilishni talab etadi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tili fonologiyasida unilarning cho'ziqlik va qisqalik xususiyati (fonologik oppozitsiya) hal qiluvchi ma'noviy farqlash vazifasini bajarsa (masalan, ship /ʃɪp/ — sheep /ʃi:p/), zamonaviy o'zbek adabiy tilida bunday xususiyat fonologik

sathda progressiv xarakterga ega emas. Shuningdek, ingliz tilidagi portlovchi undoshlarning aspiratsiyalanishi (aspirated consonants) hamda til orqa va burun fonemalari (/ŋ/) o'zbek tili sohiblari tomonidan ikkinchi tilni o'zlashtirishda eng ko'p fonologik interferensiyaga uchraydigan birliklardir. Biroq, ushbu nomutanosibliklarning lingvodidaktik modelingini yaratish va ularni tizimli mikrosathda tasniflash masalalari hali ham to'liq yechimini topmagan muammo bo'lib qolmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillari fonologik tizimlarining o'ziga xos birliklarini (fonema, allofon, bo'g'in va urg'u) qiyosiy-tipologik tahlil qilish orqali ularning universal va differensial (farqli) jihatlarini aniqlash hamda o'zbek tili auditoriyada ingliz tili talaffuzini shakllantirishda yuzaga keladigan fonologik interferensiyaning oldini olish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

Har ikki tilning vokalizm (unlilar) va konsonantizm (undoshlar) tizimidagi fonologik oppozitsiyalarni qiyoslash;

Ingliz va o'zbek tillaridagi bo'g'in ko'chishi (syllabification) va urg'u (stress) tiplarining tarkibiy farqlarini yoritish;

Nazariy tahlillar asosida o'zbek talabalari uchun ingliz tili talaffuzidagi eng qiyin fonologik differensial belgilarni tasniflash.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek tillari fonologik tizimlarini o'rganish uchun kontrastiv (chog'ishtirma) tilshunoslik va xatolar tahlili (Error Analysis) metodologiyasiga tayanildi. Tadqiqot obyekti sifatida ingliz tilining qabul qilingan talaffuz standarti (Received Pronunciation - RP) hamda zamonaviy o'zbek adabiy tilining fonologik tizimlari olindi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar majmuidan foydalanildi:

Deskriptiv (tavsifiy) metod: Har bir tilning fonema va allofonlar tizimi, vokalizm va konsonantizm xususiyatlari alohida-alohida tavsiflandi.

Qiyosiy-tipologik metod: Ikki tilning fonologik birliklari o'rtasidagi o'xshash (universal) va farqli (differensial) jihatlar qarama-qarshi qo'yish orqali aniqlandi.

Eksperimental-kuzatuv metodi: O'zbek tili talabalar (N=50, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti 2-kurs talabarlari) ishtirokida ingliz tili fonemalarini talaffuz qilish testi o'tkazildi. Talabalarning audioyozuvlari fonetik tahlil qilinib, fonologik interferensiya holatlari statistik hisoblab chiqildi.

Natijalar

Talabalar o'rtasida o'tkazilgan talaffuz testi natijalari quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Fonologik birlik / Hodisa	Ingliz tili xususiyati	O'zbek sohiblaridagi xatolik foizi (%)	Yuzaga keladigan xatolik turi
Unlilar cho'ziqligi	/ʃɪp/ (ship) vs /ʃi:p/ (sheep)	78%	Fonologik (Ma'no almashishi)

O'tkazilgan qiyosiy va eksperimental tahlillar natijasida ingliz va o'zbek tillari fonologik tizimidagi eng muhim differensial belgilar va ularning natijasida yuzaga keladigan interferensiya darajasi aniqlandi.

1. Vokalizm tizimidagi fonologik farqlar

Ingliz tilida 20 ta unli fonema (12 ta monoftong, 8 ta diftong) mavjud bo'lib, ularda cho'ziqlik/qisqalik (long/short) va yopiqlik/ochiqilik (tense/lax) ma'no farqlash (fonologik) xususiyatiga ega. O'zbek tilida esa atigi 6 ta unli fonema (/a/, /o/, /i/, /u/, /o/, /e/) mavjud va ularda cho'ziqlik ma'noviy oppozitsiya hosil qilmaydi.

2. Konsonantizm tizimidagi farqlar

Ingliz tilida 24 ta undosh fonema mavjud bo'lib, ularning o'ziga xos xususiyati — jarangsiz portlovchi unlilarning (/p/, /t/, /k/) so'z boshida aspiratsiyalanishi (pufaklanishi) va so'z oxirida jarangli undoshlarning jarangsizlanmasligidir (no devoicing). O'zbek tilida esa so'z oxirida jarangli undoshlar odatda jarangsizlanadi (masalan: kitob -> [kitop]).

Fonologik birlik / Hodisa	Ingliz tili xususiyati	O'zbek sohiblaridagi xatolik foizi (%)	Yuzaga keladigan xatolik turi
Diftonglar	/əʊ/ (go), /eə/ (hair)	62%	Fonetik (Monofonglashuv)
Aspiratsiya	/p/, /t/, /k/ (so'z boshida)	84%	Fonetik (Akkent bilan gapirish)
Til orqa burun tovushi	/ŋ/ (sing, morning)	55%	Fonologik (/ng/ yoki /n/ ga o'tish)
Interdental (tilsharo)	/θ/ (think), /ð/ (this)	92%	Fonologik (/s/, /z/ yoki /t/, /d/ bilan almashtirish)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillari fonologik sathida jiddiy tipologik tafovutlar mavjud. Ayniqsa, interdental (tilsharo) /θ/ va /ð/ fonemalari o'zbek tili konsonantizmida umuman muqobiliga ega emas. Lado (1957) o'zining kontrastiv gipotezasida ta'kidlaganidek, ona tilida mavjud bo'lmagan birliklar ikkinchi tilni o'rganishda eng yuqori darajadagi qiyinchilikni (92% xatolik) keltirib chiqaradi.

O'zbek talabalari ingliz tilidagi /ʃɪp/ (kema) va /ʃi:p/ (qo'y) so'zlarini bir xil talaffuz qilishga moyildirlar. Bu hodisa o'zbek tilida unlilar cho'ziqligining fonologik qiymatga ega emasligi bilan izohlanadi (Abduazizov, 2010). Natijada, ushbu xatolik shunchaki aktsent (fonetik xato) emas, balki fonologik xato (ma'noning buzilishi) hisoblanadi.

Yana bir qiziqarli holat so'z oxiridagi jarangli undoshlar bilan bog'liq. Ingliz tilida bad /bæd/ (yomon) va bat /bæt/ (ko'rshapalak) so'zlari oxiridagi /d/

va /t/ orqali farqlanadi. O'zbek tili sohiblari ona tilidagi assimilyatsiya va moslashuv qonuniyatlariga ko'ra, bad so'zini ham [bæt] deb jarangsizlantirib talaffuz qiladilar. Bu esa muloqotda semantik chalkashliklarga olib keladi.

Ushbu topilmalar amaliy lingvodidaktikada "Phonological Awareness" (Fonologik ogohlik) metodikasini qo'llash zarurligini ko'rsatadi. O'zbek auditoriyasiga ingliz tilini o'rgatishda shunchaki mexanik takrorlash emas, balki tillararo fonologik oppozitsiyalarni (minimal juftliklar - minimal pairs yordamida) anglatish samaraliroq natija beradi.

Xulosa

Ushbu tadqiqotda german va turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan ingliz va o'zbek tillarining fonologik tizimlari qiyosiy-tipologik jihatdan atroflicha tahlil qilindi. O'tkazilgan kontrastiv tahlil va eksperimental-kuzatuv natijalari ikki til o'rtasidagi tizimli tafovutlar o'zbek tilli auditoriya uchun ingliz tili talaffuzini

o'zlashtirishda asosiy qiyinchilik manbai bo'lib xizmat qilishini ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida quyidagi muhim ilmiy va amaliy xulosalarga kelindi:

Vokalizm sohasida: Ingliz tilidagi unilarning cho'ziqlik va qisqalik hamda yopiqlik va ochiqlik xususiyatlari (fonologik oppozitsiyalar) o'zbek tili fonologik tizimida differensial belgi hisoblanmaydi. Bu holat o'zbek talabalari o'rtasida eng ko'p (78% gacha) semantik xatoliklarni (masalan, ship va sheep so'zlarini aralashtirib yuborish) keltirib chiqaradi va bu xatolar shunchaki aktsent emas, balki fonologik xarakterga egadir.

Konsonantizm sohasida: O'zbek tili sohiblari ona tilidagi fonotaktik qonuniyatlar (so'z oxirida jarangli undoshlarning jarangsizlanishi) ta'sirida ingliz tilidagi jarangli undoshlarni ham avtomatik ravishda jarangsizlantirishga moyildirlar. Shuningdek, o'zbek tili konsonantizmida muqobili bo'lmagan interdental (/θ/, /ð/) fonemalar eng yuqori darajadagi (92%) interferensiyani namoyon etdi.

Lingvodidaktik tavsiyalar:

An'anaviy mexanik takrorlash usullari fonologik to'siqlarni bartaraf etishda yetarli samara bermaydi. Buning o'rniga o'zbek auditoriyasida ingliz tili nutq malakasini shakllantirishda "Fonologik ogohlik" (Phonological Awareness) kontseptsiyasiga tayanish, dars jarayonlariga kontrastiv tahlil elementlarini va minimal juftliklar (minimal pairs) tizimini integratsiya qilish zarur.

Tadqiqotning cheklovlari va kelgusi yo'nalishlar. Mazkur ish asosan segment fonemalarni (unli va undoshlar) qiyoslash bilan cheklandi va eksperiment kichik hajmdagi guruh (N=50) doirasida o'tkazildi. Kelgusi tadqiqotlarda suprasegment birliklar — ingliz va o'zbek tillaridagi frazaviy urg'u, ritm va intonatsiya modellarining korpus tahliliga asoslangan keng ko'lamlı qiyosiy tadqiqotlarini olib borish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduazizov, A. A. (2010). English Phonology and Phonetics [Ingliz tili fonologiyasi va fonetikasi]. Sharq.
2. Celce-Murcia, M., Brinton, D. M., & Goodwin, J. M. (2010). Teaching Pronunciation: A Reference for Teachers of English to Speakers of Other Languages (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Jakobson, R. (1971). Selected Writings I: Phonological Studies. Mouton.
4. Lado, R. (1957). Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers. University of Michigan Press.
5. Reshetov, V. V. (1961). Osnovi fonetiki i grammatiki uzbekskogo yazika [O'zbek tilining fonetikasi va grammatikasi asoslari]. Uchpedgiz.

6.Trubetzkoy, N. S. (1939). Grundzüge der Phonologie [Fonologiya asoslari].
Travaux du Cercle Linguistique de Prague.